

Абдулхай АБДУЛЛАЕВ
ф.ф.н. ЎХИА доценти

СУРИЯ АДАБИЙ МУҲИТИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ БОРАСИДА

Ўрта Осиё ва Яқин Шарқ халқлари адабиётлари тараққиётида муштарак, умумий илдизлар мавжуд. Бу адабий, маданий илдизларнинг минг йиллар билан ўлчанадиган тарихи бўлиб, уларда лирик поэзия юксак даражада тараққий этганлиги, бадиий проза эса нисбатан ёшлиги билан характерланади. Шарқ классик адабиёти билимдони Е.Э.Бертельс таъбири билан айтганда, жаҳон адабиётида бешинчи тарихий романчилик мактабини яратган адиб Абдулла Қодирий ўзининг дурдона асарларини ёзишда араб, турк ва Европа романчилиги тажрибаларига суянган. Айниқса, у машҳур араб ёзувчиси Журжи Зайдоннинг «Армануса», «Рамазоннинг ўн етиси», «Қурайш гўзали», «Хорун ар-Рашиднинг синглиси», «Фарғона келини» каби тарихий-бадиий романларидан хабардор эди. Журжи Зайдоннинг бу асарлари араб халқлари тарихидаги энг муҳим, ҳал этувчи воқеаларни айрим қаҳрамонлар тақдири орқали бадиий тадқиқ этишга қаратилганди. У мана шу машҳур асарларини ёзишда Вальтер Скотт, Александр Дюма каби Европа романчилари тажрибасига суянган. Бир Журжи Зайдонгина эмас, Маъруф ал-Арнаут, Шақиб ал-Жобирий, Ханна Мина каби бошқа араб ёзувчиларига Шарқдаги халқ китоблари, қиссалари билан бирга, айна вақтда илғор Европа романчилиги ҳам ижодий таъсир ўтказди.

Араб ёзувчиларининг воқеликка фаол муносабатлари, ижтимоий ҳаётда рўй берган ўзгаришларни ўзига хос тарзда кузатиб, бадиий идрок этишлари натижасида роман жанри шакл жиҳатидангина эмас, балки мазмунан эпик кўламини ташкил этди. Араб романчилиги тематик жиҳатидан бойида, услубий ранг-барангликка эришди. Бироқ, араб ёзувчилари томонидан яратилган романлар яхлит ҳолда ҳали катта миқёсдаги эпик шакл - роман талабларига жавоб бериш даражасида эмас эди. Бошқача қилиб айтганда, ҳаётини ҳодисалар ва қаҳрамонлар талқинидаги айрим сунъийликлар, ортиқча тафсилотларга берилиш, ҳодисаларни деярли баён этиш ва бошқа камчиликлар ёзувчилар услуби бадиий жиҳатдан такомиллаштишга муҳтожлигини кўрсатса, ижтимоий-маънавий муаммоларга ёндашишдаги бирёқламалик ва юзакилик мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги алғов-далғовлар, ижтимоий-сиёсий муҳитнинг турғун эмаслиги билан боғлиқ эди. Шунга қарамадан, Сурия адабиётида, хусусан, насрда мустақил шаклга эга бўлган тарихий романлар ўз даврида адабий жамоатчиликнинг диққатини жалб этган. Хусусан, ёзувчи Маъруф ал-Арнаут (1892-1948) томонидан яратилган уч томдан иборат «Қурайшийлар саййиди» (1929 йил), икки томлик «Умар ибн ал-Хаттоб», «Ториқ ибн Зайяд», ва «Фотима - бокира» романлари шулар жумласидандир.

Охирги асар психологик роман жанрига мансуб бўлиб, Сурия адабиётида аёллар образини яратишга қаратилган илк роман эканлиги билан қимматлидир. Айни чоғда, бу роман ёзувчи ижодининг ғоявий-бадий жиҳатдан ўзига хос тақомилини намоён этади.

«Фотима - бокира» романида ёзувчи катта миқёсдаги эпик шакл талаб ва имкониятлари асосида аёл образини яратишга интиланлиги кўрилади. Кўплаб араб ёзувчилари каби М.Арнаут ҳам эпик шакл имкониятларидан Вақт ва Макон жиҳатидан кўламдаги воқеаларни ёритишда фойдаланган. Асар қаҳрамонларининг фаолиятини, ҳодисаларни тавсифлашга асосий эътибор қаратилганлиги натижасида кўп ҳолларда ҳаётининг драмаларининг моҳиятини ёритишга ёзувчи эриша олмаган. Шунга қарамадан, М.Арнаут ижоди ва шу даврда ижод этган араб ёзувчилари яратган асарлар XX аср бошларидаги Шарқ Уйғониш даври адабиётида катта ўринни ишғол этди. Бу адиблар ўз халқи маданий меросини улуғловчи ғояларни, тарихий шахслар образини яратиш орқали талқин этишга эришдилар, мураккаб даврнинг ижтимоий-маънавий масалаларини бадий лавҳаларда акс эттиришга интилдилар. Айрим ёзувчилар ижодидан тарихий шахслар қаторида оддий халқ вакилларининг образлари ҳам жой олганки, бу бадий ижодда халқчиллик руҳининг чуқурлашганлигидан дарак беради. Тўғри, хусусан, М.Арнаут асарларида оддий халқ образлари етакчи қаҳрамонлар даражасида талқин этилган эмас, улар иккинчи ва учинчи даражали персонажлар тарзида ҳаракат қиладилар. Ёзувчи оддий халқ ҳаётининг мураккаб томонларини фожиалар моҳиятини акс эттиришга интилмаган. Лекин бу хусусият тарихий шахсларнинг ўша давр жамияти ҳаётидаги мавқеи билан, ўша даврнинг ғоявий-сиёсий тартиблари, ижодкорлар онгидаги, сиёсий қарашларидаги маълум чекланганликлар билан изоҳланади.

Роман талабларига тўла жавоб берадиган асарлар Сурия адабиётида XX аср 30-йилларидан бошлаб дунёга келди. Европа адабиётининг намоёндалари ижодидан сабоқ олиш натижасида араб ёзувчилари ўзига хос тасвир, услуб яратишга интилдилар, воқеаларни батафсил баён этишдан чекинмишга эришдилар. Хусусан, ёзувчи Шакиб ал-Жобирийнинг фаолияти мисолида ана шундай самарали изланишларни кузатиш мумкин.

Адибнинг биринчи асари 1937 йилда ёзилган бўлса, кейинги «Тақдир ҳазиллашмайди» романи Иккинчи жаҳон уруши арафасида дунёга келди. 1946 йилда унинг учинчи романи, 1961 йилда эса «Алвидо, Афалия» романи китобхонларга тақдим этилди.

Эътиборга сазовор жиҳати шундаки, М.Арнаут асарларидан фарқли ўлароқ Шакиб ал-Жобирий романларида воқеаларни буткул тафсилотлари билан баён этишдан кўра образлар фаолиятини тасвирлашга, асар қаҳрамонларининг руҳий дунёсидаги мураккаб кечинмалар оқимини бадий ифода этишга интилиш кўзга ташланади. Бундай жараён Сурия романчилигида инсон образини мураккаблиги

билан эпик планда гавдалантиришга бўлган интилиш чуқурлашганлигини кўрсатади. Айни пайтда бундай изланиш-интилишлар реалистик тасвир тамойиллари асосида ғоявийлик ва бадиийликнинг яхлит бирлигини таъминлашга монелик қилган айрим сабабларни, чунончи, инсон кечинмалари, руҳияти тасвирида сентиментализм бўртиб туришини кўрсатади. Бу адибнинг Ғарб адабиётидан таъсирланиши, унинг анъаналарини ўз ижодига сингдириши натижаси эди. Шунга қарамай, Ш.ал-Жобирий романларидаги қаҳрамонлар ўзида миллий анъаналарни, миллий характер хусусиятларини акс эттириши жиҳатидан эътиборга лойиқ. Ёзувчининг «Тақдир ҳазиллашмайди» романи фикримиз далили бўлиши мумкин. Асарга қамраб олинган воқеалар асосан Европада содир бўлса-да, ёзувчи қаҳрамонлар ҳаёти тасвирига миллий руҳни сингдирган. Ташқи жиҳатдан европалик кишиларга ўхшаб кетувчи образлар кўз ўнгимизда ўз миллий маданияти ва урф-одатларини намоён этувчи бадиий типлар сифатида гавдаланадилар. Бироқ, шуниси ҳам борки, воқеалар, қаҳрамонлар тасвирида кўтаринки, романтик услуб етакчилик қилади. Бироқ муаллиф қаҳрамонларнинг тор маиший ҳаёти, интим кечинмалари тасвирига катта ўрин ажратгану, ҳаётини фожияларни келтириб чиқарган туб сабаблар моҳиятини етарли даражада ҳаққоний ёритишга эриша олмаган.

Сурия адабиётининг кейинги ривожини 1935 йилдан бошлаб чоп этилган «Ат-Тама» журналининг фаолияти билан бошланди. Бу журнал шу даврларда адабиётга кириб келган ижодкорлар фаолиятига сезиларли таъсир кўрсатди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин Сурия прозасида вужудга келган «янги реализм» оқими ҳам мана шу журнал теварагида тўпланган кўплаб ижодкорларни бирлаштирган эди. Улар Сурия адабиётини, хусусан, романчиликни ривожлантиришга салмоқли ҳисса қўшдилар.

Агар XX асрнинг 20-30-йиллари Сурия романчилиги тараққиёти мамлакатда содир бўлган миллий-озодлик ҳаракатлари билан боғланган бўлса, бундай ўсиш-ўзгаришларнинг XX аср 50-йилларидан кейинги даври умуман проза тараққиёти, Сурия жамиятида демократик ғояларнинг чуқурлашуви билан боғланган. Бундан ташқари, араб тилига таржима қилинган Европа адабиётидаги реалистик романлар араб ёзувчилари фаолиятига ижобий таъсир кўрсатди. Араб адабиётида реалистик оқим мустаҳкам тарзда шаклланди. Реалистик тенденциялар Сурия романчилигида ижтимоий тенгсизликка, ишсизликка, оддий халқнинг мураккаб ҳаётини тасвирлашга қаратилган асарларда ёрқин намоён бўлди. Эпик форманинг миқёсига монанд мазмун кўламининг чуқурлашиб бориши янги ифода воситаларини талаб этди. Бадиий ижоднинг бундай ички қонунияти, энг аввало, янги типдаги қаҳрамон образини яратиш билан боғлиқ эди. Ижтимоий мазмундаги ҳаётини муаммоларнинг бадиий талқини орқали Сурия романчилигига янги мавзулар ва қаҳрамонлар кириб келди. Ижтимоий ҳаётдаги ўз ўрни, инсоний ҳуқуқини ҳимоя қилувчи фаол

курашчан қаҳрамонлар орқали ёзувчилар Сурия ҳаётида рўй бераётган катта ўзгаришларни, ижтимоий кураш руҳини ифода этдилар.

1946 йилда Сурия халқининг Франция ва Буюк Британияга қарши мустақиллик учун олиб борган курашлари ғалаба билан яқунланди. Мустақилликнинг кўлга киритилиши миллий маданият ривожига сезиларли таъсир кўрсатди. Адабиётга кўплаб ёш адиблар кириб келдилар. Улар томонидан 1951 йили Сурия ёзувчилари лигаси ташкил этилди. Ушбу лигага Мавоҳиб ал-Каями, Ханна Мина, Васфий ал-Бунний, Саид Хаурония, Хасиб ал-Каями, Одил Абушанаб, Фотиҳ ал-Мударрис ва бошқалар бирлашдилар. Реализм бу ижодкорларнинг асосий ижодий услубига айланди.

1950 йиллар охири ва 1960 йилларда Сурия адабиётида икки йўналиш вужудга келди: биринчиси - Сурия ёзувчилар лигасига аъзо бўлган ёзувчиларнинг ижодий услубини давом эттирувчи йўналиш бўлса, иккинчиси – маиший-психологик мавзуда ижод этувчи ёзувчиларнинг услубий йўналишидан иборат эди. 1954 йилда Ханна Минанинг «Кўк чироқлар» повести босилиб чиқди. 1958 йилда эса ёзувчининг иккинчи йирик асари «Елкан ва бўрон» романи дунёга келди. Ҳар икки романда Сурия халқининг мустақиллик учун олиб борган кураши акс эттирилган.

XX асрнинг 70-йиллари Сурия адабиётида ижтимоий ғояларни бадиий ёритувчи романлар пайдо бўлди. Уларда ёзувчилар ижтимоий муаммолар билан бир қаторда шаҳар ва қишлоқ ҳаётининг маънавий жабҳалари, ижтимоий тенгсизлик моҳиятини ёритишга интилдилар. Ана шундай адиблардан Хайри аз-Заҳаб, Аҳмад Юсуф Дауд, Набил Сулаймон, Абдулазиз Ҳилолий томонидан битилган романларда айниқса хотин-қизлар образи талқинидаги янгилик кўзга ташланади.

Сурия адабиёти каби роман тараққиёти ҳам мазкур мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаёти билан узвий боғлиқликда ўсиш-ўзгаришлар поғонасидан ўтди, ғоявий-бадиий жиҳатдан бойиди, услубий хилма-хилликка эришди. Катта миқёсдаги эпик шакл, янги салмоқдор мазмун билан бойиди. Бироқ Сурия романчилиги самарали натижалар, баркамол асарлар ҳисобига ўз тараққиётининг юксак босқичига эришди, деб айтиш мушкул. Кўплаб араб романлари хилма-хил оқимлар, хусусан, модернизмнинг таъсири остида яратилди, талай ёзувчилар ижодидан изчил реализм мустаҳкам ўрин олмади. Айнан ана шундай мураккаб жиҳатларни қамраб олиши билан араб романчилигининг тараққиёти хусусиятлари чуқур тадқиқни талаб этади.